PRIDĖTINĖS VERTĖS DIDINIMO POTENCIALAS KVIEČIŲ SEKTORIUJE LIETUVOJE

Kviečiai Lietuvoje yra viena iš pagrindinių auginamų žemės ūkio kultūrų. Pasėlių struktūroje kviečiai užima didžiausią žemės ūkio augalų ploto dalį. 2015 m. kviečiai buvo pasėti 837,1 tūkst. ha ir užėmė 39,8 proc. viso pasėto ploto, o 2020 m. – 898,2 tūkst. ha (40,7 proc. viso pasėto ploto). Kviečių pasėliai minėtu laikotarpiu sudarė apie 64,0 proc. javų pasėto ploto. Kviečių pasėtas plotas 2020 m., palyginti su 2015 m., augo sparčiau nei visų likusių žemės ūkio kultūrų plotas: kviečių pasėtas plotas padidėjo 7,3 proc., o likusių kultūrų – 3,3 proc. Atitinkamai bendrojoje žemės ūkio produkcijoje kviečiai taip pat užima didžiausią dalį. 2015 m. kviečiai sudarė 27,7 proc. visos bendrosios žemės ūkio produkcijos, o 2020 m. – 27,9 proc.

Išauginti kviečiai yra pirmoji pridėtinės vertės grandinės kūrimo grandis. Tačiau ji sukuria prielaidas daugelio vertės grandinių funkcionavimui ir tolimesniam pridėtinės vertės kūrimui. Didesnė pridėtinė vertė sukuriama, perdirbant kviečius į inovatyvius produktus, tačiau ir tradicinių produktų iš kviečių gamyba taip pat sukuria papildomą pridėtinę vertę. Lietuvoje šiuo metu perdirbama tik nedidelė išaugintų kviečių dalis.

2015–2020 m. Lietuvoje per metus vidutiniškai išauginta 3939,0 tūkst. t kviečių, o 2020 m. – 4808,8 tūkst. t. Iš Lietuvoje 2020 m. užauginto kviečių derliaus vidaus reikmėms sunaudota nedidelė jų dalis – 8,2 proc., iš jų sėklai – 3,0 proc. ir suvartota Lietuvoje perdirbtus – 5,2 proc. (1 pav.). Didžioji dalis – 89,8 proc. – išaugintų kviečių buvo eksportuota. Tik 7,9 proc. išaugintų kviečių buvo eksportuota kaip perdirbti produktai. Daugiausia eksportuota neperdirbtų grūdų. Jie sudarė 81,9 proc. viso kviečių derliaus. Taigi, tik 13,1 proc. 2020 m. išauginto kviečių derliaus Lietuvoje buvo perdirbta ir panaudota tolimesnės pridėtinės vertės kūrimui. Tai rodo didžiulį pridėtinės vertės didinimo potencialą, kuriant naujas kviečių produktų pridėtinės vertės grandines.

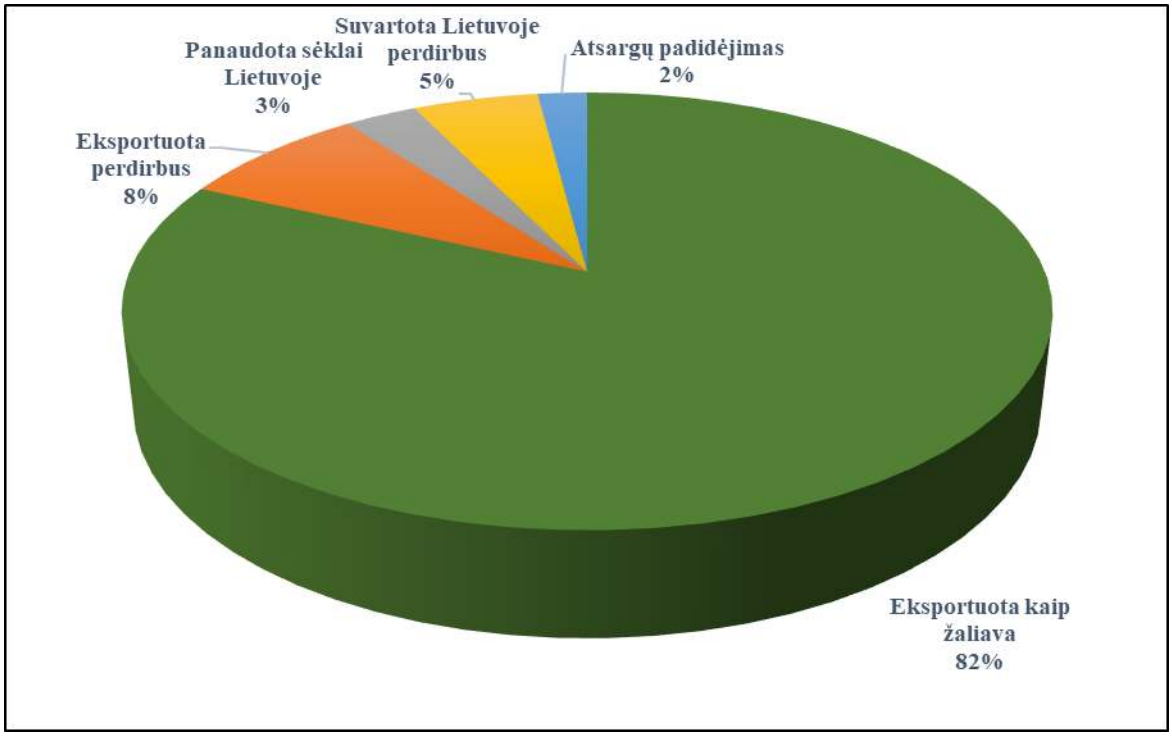

1 pav. Kviečių derliaus pasiskirstymo struktūra 2020 m., proc.

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis Lietuvos statistikos departamento duomenimis.

Grūdų perdirbimas ir produktų iš grūdų pridėtinės vertės struktūra Lietuvoje

Naujų pridėtinės vertės grandinių kūrimo potencialas priklauso ir nuo to, kaip išvystytos šalyje jau veikiančios pridėtinės vertės grandinės. Šiame kontekste yra svarbūs maisto produktų gamybos ekonominių veiklų rodikliai, kurie rodo perdirbimo situaciją ir pagrindines pokyčių tendencijas. 2019 m. Lietuvoje kviečiai sudaro apie 77,0 proc. perdirbtų grūdų, todėl grūdų malimo produktų, krakmolo ir jo produktų gamybą galime pagrįstai laikyti kaip atspindinčią kviečių perdirbimo situaciją, o kepyklų ir miltinių gaminių gamybą – kaip atspindinčią gilesnį kviečių perdirbimą.

Nors iš šalies dideliais kiekiais eksportuojami kviečiai, grūdų malimo produktų, krakmolo ir jo produktų bei kepyklų ir miltinių gaminių gamybos ekonominėms veikloms tenkanti dalis maisto produktų ir gėrimų gamybos produkcijos vertės struktūroje 2019 m. buvo nedidelė, sudarė 15,6 proc. (6,3 proc. – grūdų malimo produktų, krakmolo ir jo produktų, 9,3 proc. – kepyklų ir miltinių gaminių gamybos produkcija). Vis dėlto, palyginti su 2015 m., pastebimai išaugo miltinių gaminių produkcijos vertė – 49,8 proc.; tai gali būti sietina su perdirbėjų reakcija į perteklinės vietinės žaliavos kiekius ir noru kurti aukštos pridėtinės vertės produktus šalyje. Miltinių gaminių produkcijos vertės augimas buvo didžiausias iš visų Lietuvos maisto pramonės veiklų.

Grūdų malimo produktų, krakmolo ir jo produktų gamyba užsiimančių įmonių skaičius 2015–2019 m. reikšmingai sumažėjo: laikotarpio pradžioje šių įmonių buvo 45, o 2019 m. liko tik 32. Darbuotojų, dirbančių visos darbo dienos ekvivalentu, skaičius sumažėjo nuo 1305 iki 1192.

Šios ekonominės veiklos produkcijos vertė nuosekliai didėjo ir išaugo ketvirtadaliu, o 2015 m. ir 2019 m. pridėtinės vertės rodiklių palyginimas rodo, kad laikotarpio pabaigoje rodiklio reikšmė sudarė net 186,5 proc. laikotarpio pradžios lygio (2 pav.). 2015–2019 m. padidėjo šios ekonominės veiklos koncentracija ir sumažėjo konkurencija, dėl ko išaugo bendrasis likutinis perteklius. Per tą patį laikotarpį personalo išlaidų dalis struktūroje reikšmingai sumažėjo. Pažymėtina, kad tai negali būti siejama su pigesnės darbo jėgos samdymu, kadangi pats personalo išlaidų rodiklis didėjo, nors darbuotojų skaičius sumažėjo. Bendrosios pridėtinės vertės darbuotojui rodiklis pagal visos dienos ekvivalentą 2019 m. daugiau kaip du kartus viršijo maisto produktų gamybos ekonominės veiklos rodiklį.

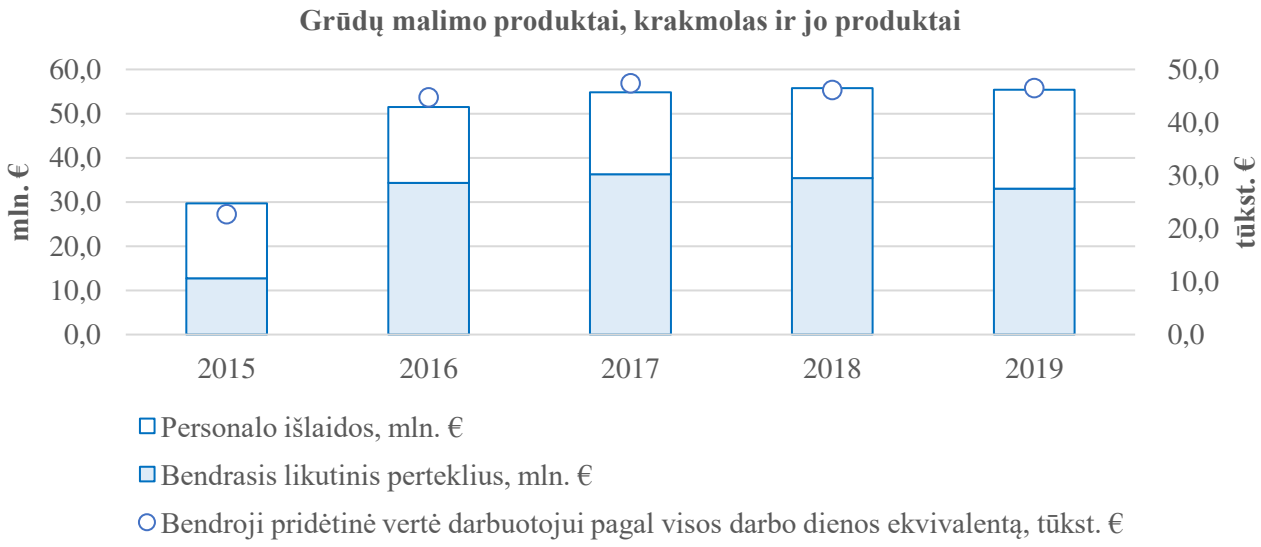

2 pav. Pridėtinės vertės (gamybos veiksnių kaina) struktūros ir bendrosios pridėtinės vertės darbuotojui rodiklių pokyčiai 2015–2019 m.: grūdų malimo produktų, krakmolo ir jo produktų gamyba

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis Eurostato duomenimis.

Apibendrinant galima teigti, kad grūdų malimo produktų, krakmolo ir jo produktų gamybos įmonių produkcijos vertės ir pridėtinės vertės (gamybos veiksnių kaina) rodikliai rodo sėkmingą ekonominės veiklos persitvarkymą, kuris daro šį verslą patrauklesnį.

Kepyklų ir miltinių gaminių gamybos įmonių skaičius 2015–2019 m. padidėjo nuo 547 iki 676. Ši veikla buvo pagrindinis maisto produktų gamybos ekonominės veiklos darbdavys. Tačiau nuo 2015 m. iki 2019 m. kepyklose ir miltinių gaminių gamybos įmonėse užimtų darbuotojų, dirbančių visos darbo dienos ekvivalentu, skaičius nukrito nuo 9130 iki 8601 žmogaus, nors produkcijos vertė padidėjo apie 50,0 proc.

2015–2019 m. pridėtinės vertės (gamybos veiksnių kaina) rodiklis kasmet nuosekliai didėjo (3 pav.). Daugiau kaip 70,0 proc. šio rodiklio struktūros sudarė personalo išlaidos, o bendrojo likutinio pertekliaus dalis struktūroje buvo mažiausiai palanki 2016–2018 m. Lyginant 2019 m. su 2015 m., matyti, kad personalo išlaidų dalis struktūroje sumažėjo, o pats rodiklis išaugo, o tai rodo darbo jėgos brangimą nagrinėtu laikotarpiu. 2019 m. bendrosios pridėtinės vertės darbuotojui pagal visos darbo dienos ekvivalentą rodiklis buvo mažesnis negu tas pats visos maisto produktų gamybos grupės rodiklis.

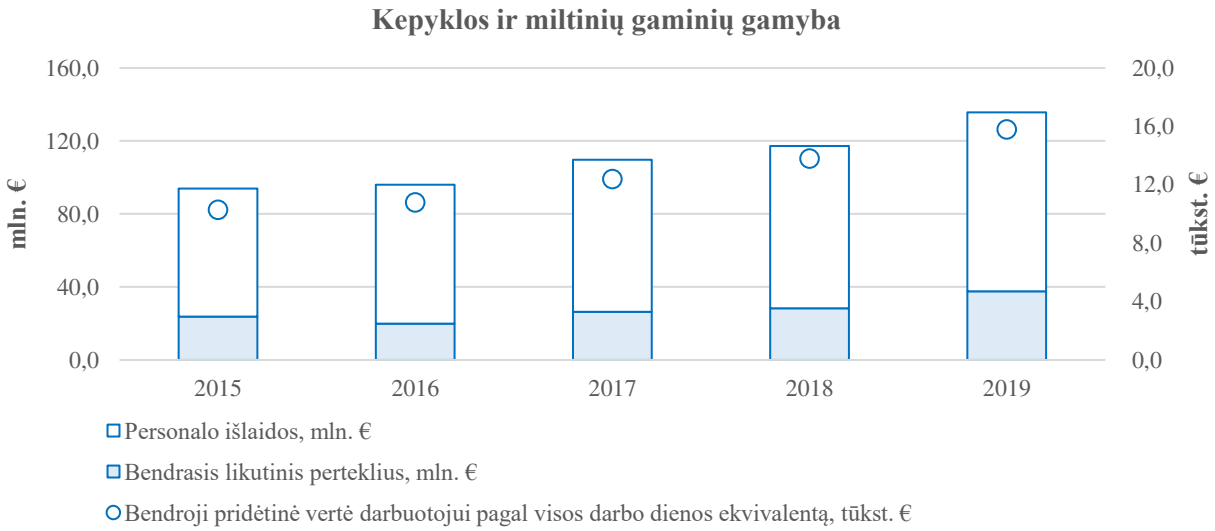

3 pav. Pridėtinės vertės (gamybos veiksnių kaina) struktūros ir bendrosios pridėtinės vertės darbuotojui rodiklių pokyčiai 2015–2019 m.: kepyklos ir miltinių gaminių gamyba

Šaltinis: sudaryta autorių, remiantis Eurostato duomenimis.

Kepyklų ir miltinių gaminių gamybos įmonėse bendroji pridėtinė vertė darbuotojui pagal visos darbo dienos ekvivalentą ir bendrojo likutinio pertekliaus dalis pridėtinės vertės (gamybos veiksnių kaina) rodiklio struktūroje rodo, kad šios ekonominės veiklos patrauklumas verslui galėtų būti gerinamas. Kepyklose ir miltinių gaminių gamybos įmonėse gali būti kuriami inovatyvūs produktai, kurie leistų padidinti vietinių pridėtinės vertės grandinių kiekį

ir sumažinti žaliavinės medžiagos eksportą, tačiau šalies rinka yra nedidelė, todėl patraukliausi sprendimai turėtų būti aukštos pridėtinės vertės produktai, skirti verslui ir eksportui į kitas šalis.

Galimų naujų pridėtinės vertės grandinių nustatymas

Siekiant nustatyti galimas kviečių ir kitų javų naujas pridėtinės vertės grandines, buvo apklausti šioje srityje veikiantys ekspertai. Ekspertų vertinimu, didžiausiais kiekiais eksportuojamos žaliavos – kviečių – naujų inovatyvių pridėtinės vertės grandinių kūrimo galimybės yra ribotos, kadangi visa perdirbta produkcija negali būti realizuojama vidaus rinkoje, o žaliavinės ir perdirbtos produkcijos paklausa užsienio rinkose skiriasi: žaliavinės produkcijos paklausa yra žymiai didesnė nei perdirbtos. Kita vertus, pastaraisiais metais išaugusios kviečių kainos ir geopolitinis konfliktas leidžia daryti prielaidą, kad kviečių paklausa užsienio rinkose šiemet ir toliau augs, o kainos gali didėti. Tokia situacija neskatina ūkio subjektų keisti įprastų tiekimo grandinių ir orientuotis į aukštesnės pridėtinės vertės produktų eksportą.

Ekspertai pažymėjo, kad šalyje yra pakankamai gerai išvystytas perdirbimas, nes veikiančios įmonės apima labai daug skirtingų pridėtinės vertės kūrimo grandinių, kurios naudoja kviečius. Pažymėtina, kad veikiančios tiekimo grandinės dažniausiai apima maisto sistemos funkcionavimą užtikrinančius produktus, nors iš kviečių ir jų šalutinių produktų gali būti gaminami ir kiti produktai (pavyzdžiui, biodegalai, plastikas, popierius, statybinės medžiagos ir pan.). Vis dėlto ekspertai teigia, kad šalyje neturėtų atsirasti naujų pridėtinės vertės grandinių, kurios konkuruotų dėl žaliavos su maistu.

Šalyje veikia keletas įmonių, kurios sėkmingai investuoja į inovacijas ir įveda į rinką naujus aukštesnės pridėtinės vertės produktus. Prioritetine investavimo kryptimi ekspertai vis dėlto pažymėjo perteklinių žaliavų panaudojimą, didinant jau esamos produkcijos gamybą, o ne inovatyvių produktų tiekimo grandinių rėmimą. Ekspertų žiniomis, Europos Sąjungoje sėkmingai veikia įmonės, kurios sugeba užimti tam tikrą produktų nišą ir eksportuoti aukštesnės pridėtinės vertės produktus, pagamintus iš kviečių. Ši investavimo kryptis, ekspertų vertinimu, yra realiausia (pavyzdžiui, gali būti investuojama į duonos gaminių produkcijos, greitai paruošiamų makaronų ar košių gamybą, kruopų, dribsnių, salyklo gamybos nišas). Grūdų perdirbėjai taip pat išsakė nuogąstavimą, kad šiai sričiai ateityje Bendroji žemės ūkio politika neskirs finansavimo, kadangi ši parama galėtų pagreitinti projektų atsipirkimą ir tapti lemiamu veiksniu, kuris padėtų priimti sprendimą dėl investavimo. Ekspertai taip pat pažymėjo, kad aukštesnės pridėtinės vertės produktas iš kviečių ir miežių būtų sukuriamas,

jeigu būtų finansinis skatinimas, trumpinantis tiekimo grandinę ir leidžiantis grūdus panaudoti vietinėje gyvulininkystėje.

Lentelėje pateikti produktai, kuriuos ekspertai įvardijo kaip inovatyvius ir turinčius potencialą kurti naujas aukštesnės pridėtinės vertės tiekimo grandines. Tačiau šalyje panašių produktų dažnai jau yra arba verslininkai jau deklaravo savo ketinimus investuoti į šių tiekimo grandinių kūrimą. Svarbu ir tai, kad vertinant galimų naujų produktų atsiradimą, pabrėžiama, kad vis dėlto sėkmingos įmonės turėtų orientuotis į galutinius produktus verslui, kadangi vidaus rinka yra ribota, o užkariauti užsienio rinkų vartotojus, siūlant mažai žinomus prekinius ženklus yra sudėtinga.

Lentelė. Inovatyvūs produktai, gaminami iš kviečių

Žaliava	**Produktas**	**Produkto paskirtis***
Kviečiai	miltai	V, GV
	spiritas	V
	krakmolas, glitimas, ląsteliena	V
	baltymo izoliatas/koncentratas	V
	rūgštys	V
	džiūvėsiai ir kt. miltų produktai, individualiai pritaikyti klientų poreikiams	V
Sėlenos	antimikrobiniai, funkcionalieji komponentai pašarų pramonei; granuluotos sėlenos pašarui	V
	bioskaidžios pakuotės	V, GV
	biotrąšos, substratai mikroorganizmų auginimui	V
	maisto funkciniai komponentai (antioksidantai, baltymai, skaidulinės medžiagos)	V
	bioaktyvūs komponentai	V
	pieno r. bakterijomis fermentuotos kvietinės sėlenos	V
	CO2 ekstaktas iš kviečių sėlenų	GV, V
Gemalų išspaudos	kviečių skaidulų miltai	GV, V
Šiaudai	bioskaidžios pakuotės, chemikalai	GV, V
Kviečiai ir miežiai	pašarai	V

* V – verslui, GV – galutiniam vartotojui.

Ekspertų vertinimu, inovacijų diegimą dažniausiai stabdo produktų investicijų atsipirkimas. Pavyzdžiui, investicijos į granuliuotų sėlenų gamybą be valstybės pagalbos priemonių ekonomiškai neapsimoka. Daugelyje sričių situaciją komplikuoja tai, kad šalies produktas turi būti konkurencingas užsienio rinkose. Dėl šios priežasties verslininkai negali gauti pageidautino kainos lygio, o investicijos atrodo nepatrauklios. Kuriant naujas pridėtinės

vertės tiekimo grandines arba didinant esamos perteklinės žaliavos perdirbimo pajėgumus, minėtą problemą galėtų padėti išspręsti įvairios mokestinės lengvatos ir tiesioginės subsidijos investicijoms, kurios galėtų padidinti projekto patrauklumą.

Daug lentelėje pažymėtų inovatyvių produktų reikalauja papildomų mokslinių tyrimų, kurie galėtų ištobulinti gamybos technologijas. Tačiau šalyje skiriamas nepakankamas finansavimas tokio pobūdžio mokslo ir verslo bendradarbiavimo projektams, mokslo įstaigoms sunku rasti finansavimą, kuris leistų išbandyti mokslininkų sukurtas technologijas, verslininkai skundžiasi, kad mokslas nėra orientuotas į praktinį pritaikymą. Šis tyrimas identifikuoja verslo ir mokslo bendradarbiavimo projektų finansavimo poreikį, toks bendradarbiavimas galėtų išbandyti naujas technologijas ir įvertinti jų ekonominį patrauklumą verslui.

Apibendrinant galima teigti, kad Lietuvoje kviečiai yra viena perspektyviausių žaliavų naujų pridėtinės vertės grandinių kūrimui, nes 2015–2020 m. bendrosios produkcijos struktūroje jie sudarė didžiausią dalį, jų gamybos apimtys augo palyginti sparčiai, tačiau didžioji dalis kviečių buvo eksportuota jų neperdirbus. ES parama galėtų paskatinti ir paspartinti aukštos pridėtinės vertės produktų grandinių tinklo plėtrą šalies bioekonomikoje.

dr. Nelė Jurkėnaitė, dr. Rasa Melnikienė, Deiva Mikelionytė

Lietuvos Respublikos žemės ūkio ministerijos finansuojamas projektas

LIETUVOS RESPUBLIKOS
ŽEMĖS ŪKIO MINISTERIJA